

Kütüphaneler Sanal Güzergâhlara Mı Dönüşüyor?

Are Libraries Becoming Virtual Destinations?

*Yaşar Tonta**

Öz

Yakın zamana kadar kütüphanelerin derme geliştirme politikaları temelde materyallerin kütüphane içinde kullanımına göre şekilleniyordu. Ancak elektronik yayıncılığın ortaya çıkması ve yayıncıların çok sayıda bilimsel dergiyi konsorsiyal lisans anlaşmalarıyla kendi web sayfalarından kütüphane kullanıcılarına sunması, Açık Erişim hareketi ve Google Print gibi gelişmeler kütüphaneleri kendi kendine yetmeye çalışan kurumlar olmaktan çıkmaya zorladı. Geçmişte bir kütüphane, dermesinde bulunan bilgi kaynaklarını kendine özgü bir arayüz aracılığıyla kullanıcılarına sunuyordu. Daha sonra bu kaynaklar ortak tanımlama standartlarını tanıyan Z39.50 meta-arama mekanizmaları aracılığıyla başka kütüphanelerin kullanıcılarına da sunulmaya başlandı. Ancak kaynakların tam metinlerine erişmek sorun olmaya devam etti. Oysa son yıllarda kullanıcılar, kütüphanelerin Amazon ve Google ("Amazoogel") gibi hizmet vermesini istemektedirler. Kütüphaneler de bu isteği gerçekleştirmek için mevcut dermelerini tanımları ve tam metinleriyle birlikte World Wide Web'e taşıyarak Açık Arşivler Girişimi Metadata Harmanlama Protokolü (OAI-MHP) aracılığıyla başka kuruluşların kullanıcılarına açtılar. Dahası, kütüphaneler Google gibi ticari arama motorlarına dermelerini açarak sahip oldukları bilgi kaynaklarının kendi kullanıcıları da dahil olmak üzere daha fazla sayıda kullanıcı tarafından keşfedilmesini ve kullanılmasını sağlamaya başladılar. OCLC'nin Open WorldCat kataloğu, Google Scholar, Google Print ve Yahoo! Subscriptions gibi girişimler kütüphaneleri giderek "sanal güzergâhlar"a dönüştürmektedir. Bu bildiri de söz konusu gelişmeler kısaca özetlenmekte, kütüphane kullanıcılarının beklentilerini karşılamak ve web ortamında daha iyi hizmetler sunmak için yapılması gerekenler tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Sanal güzergâhlar olarak kütüphaneler; Amazoogel; ters-yüz kütüphane

Abstract

Collection management policies of libraries were mainly shaped by in-house use of materials in the past. Yet, such developments as the emergence of electronic journals and their availability through publishers' or aggregators' web sites, and the initiatives of Open Access and Google Print, forced libraries to become more interdependent rather than self-sufficient. A library of the past used to provide access to its information resources through a stand-alone user interface. These resources were later opened to the users of other libraries by means of Z39.50 meta-search engines that recognize common resource description standards, although access to the full-texts of those resources continued to be an issue. Library users on the other hand demanded libraries to provide services similar to those of Amazon.com and Google ("Amazoogel"). In order to satisfy users, libraries began to move the descriptions and full-texts of their collections to the Web and share them with users of other institutions via the Metadata Harvesting Protocol of the Open Archives Initiative (OAI MHP). Moreover, they opened their collections to the spiders of commercial search engines such as Google so that information sources owned by libraries can be discovered and used by more people including their own users. Initiatives such as OCLC's Open WorldCat Libraries, Google Scholar, Google Print and Yahoo! Subscriptions are increasingly transforming libraries to "virtual destinations". This paper summarizes relevant developments and discusses what needs to be done to satisfy users' expectations and provide better services through the Web.

Keywords: Libraries as virtual destinations; Amazoogel; inside out library

GİRİŞ

"Kütüphaneler sanal güzergâhlara mı dönüşüyor?" Bu soruya kestirmeden verilecek yanıt "Evet"tir. Mekân olarak bir kütüphanenin öğrenme, toplanma, eğlenme ya da bedava Internet'e erişim sağlama yeri olarak çok önemli işlevleri olduğunu düşünerek belki bu soruya kesin "Evet" yanıtını vermekte zorlanabiliriz. Çünkü, literatürde fiziksel mekân olarak kütüphaneyi öne çıkaran birçok benzetme (metafor) bulunmaktadır (örneğin, "kütüphane üniversitenin kalbidir"). Hatta geçen yıl ölen ünlü

* Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğretim üyesi. E-posta: tonta@hacettepe.edu.tr.

Amerikan yazarı ve tarihçisi Shelby Foote, üniversiteyi “kütüphane etrafında toplanmış bir grup bina” olarak tanımlamıştır.

Kohl (2006) ise her üniversite kampusunun merkezinde halen bir kütüphane binası olmasına karşın, kütüphanenin tam olarak nerede olduğunu bilmenin giderek zorlaştığını, kütüphaneyi artık sadece binasıyla özdeşleştiremeyeceğimizi, önemli olanın içerik ve hizmetler olduğunu, içeriğin ise günümüzde giderek kütüphane binası dışına taştığını söylemekte ve ağ aracılığıyla erişilen dergi, kitap ve devlet yayınlarını örnek vermektedir. Kohl, bu değişimin sadece dermelerle sınırlı kalmadığını, referans ve kullanıcı eğitimi gibi işlevlerin de “mekân olarak kütüphane” metaforunun dışında yeniden tanımlandığını vurgulamaktadır.

“Mekân olarak kütüphane” metaforu halen gücünü korumasına karşın, bu tür benzetmeler kütüphanelerin giderek sanal güzergâhlara dönüştükleri gerçeğini pek değiştirmemektedir. Nitekim son yıllara ait kullanıcı istatistikleri kütüphanelerin giderek sanal güzergâhlara dönüştüğü gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, Amerikan Araştırma Kütüphaneleri Derneği (ARL) üyesi 123 büyük üniversite kütüphanesinde son yıllarda ödünç verilen materyal sayısında %16, referans sorusu sayısında %29, materyallerin kütüphane içi kullanım sayısında ise %49 oranında azalma gözlenmiştir (Kyrillidou ve Young, 2004, s. 10). Söz konusu derneğin bir üyesi olan Kaliforniya Üniversitesi kütüphanelerinde 2000-2001 öğretim yılında 6 milyondan fazla kitap ödünç verilmişken, bu rakam 2004-2005 öğretim yılında neredeyse yarı yarıya azalmıştır.¹ Ülkemizdeki üniversite kütüphanelerinde de son yıllarda benzer yönelimler gözlenmekte, kullanıcı sayıları ve kaynakların kütüphane içi kullanımı giderek azalmaktadır.

Ancak kütüphaneyi bir mekân olarak kullanan kullanıcı sayılarında ya da bu mekânda yüz yüze gerçekleştirilen referans, kullanıcı eğitimi gibi işlemlerin sayılarında meydana gelen düşüş kütüphane dermelerinin daha az kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Aksine, kütüphaneleri sanal güzergâhlar olarak gören kullanıcılar kütüphane dermelerini daha yoğun olarak kullanmakta, daha fazla sayıda elektronik kitaba ya da makaleye erişim sağlamaktadırlar. Başka bir deyişle, ev, iş yeri ve yurtlarındaki masa üstü/diz üstü bilgisayarlarından ya da cep telefonlarından kablolu/kablosuz ağlar aracılığıyla kütüphane dermesine ve kütüphanenin sunduğu diğer hizmetlere erişen kullanıcıların kütüphanelere gitmelerine gerek kalmamaktadır.

Bu yönelimi iyi değerlendiren kütüphanelerde, kullanıcıların uzaktan erişebilecekleri veri tabanı, elektronik dergi ve kitap gibi lisanslı elektronik bilgi kaynağı sayısı giderek artmaktadır. Aynı şekilde kütüphaneler tarafından sunulan elektronik belge sağlama, elektronik referans, elektronik rezerv gibi elektronik bilgi hizmetlerinin sayısı da artmaktadır. ARL üyesi ortalama bir üniversite kütüphanesi toplam materyal satın alma bütçesinin üçte birini elektronik kaynaklara ayırmaktadır. Bazı kütüphanelerde bu oran %50’yi geçmektedir. 2003-2004’te ARL üyesi 100 kütüphane elektronik süreli yayınlara erişim sağlamak için yaklaşık 270 milyon dolar harcamıştır (Kyrillidou ve Young, 2005, s. 20). Toplu istatistikler olmasa da, ülkemizde de üniversite kütüphane bütçelerinin önemli bir yüzdesinin elektronik kaynaklara ayrıldığı bilinmektedir. Hatta yeni kurulan üniversitelerin kütüphanelerinde bu oranlar çok daha yüksektir. Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) 2004 yılı yayın alım bütçesinin üçte birinden fazlasını elektronik süreli yayınlar için harcamıştır (TÜBİTAK, 2005, s. 30). ULAKBİM’e yapılan toplam belge sağlama isteği sayısı son üç yılda yaklaşık %20 azalırken, uzaktan kullanılan veri tabanlarının kullanım sayısı büyük ölçüde artmıştır. Öte yandan Türkiye’deki üniversite kütüphane kullanıcılarının lisanslı elektronik dergilerden kütüphanelere gitmeden indirdikleri makale sayıları son üç yılda yaklaşık dört kat artmıştır (Tonta ve Ünal, 2006).

Kullanıcıların kütüphanelere daha seyrek gidiyor olmaları belki bazılarımızı endişelendirebilir. Ancak, istediği bilgi kaynaklarına ve bilgi hizmetlerine ağ aracılığıyla erişen kullanıcıların, kütüphanelere daha seyrek gitmek “zorunda” kaldıkları için şikayetçi olduklarını düşünmek için ortada bir neden yoktur. Kullanıcılar bankaların, vergi dairelerinin ve benzeri kuruluşların sanal güzergâhlar haline gelmesinden ne kadar şikayetçiseler, kütüphanelerin sanal güzergâhlara dönüşmesinden de herhalde o kadar şikayetçidirler.. Günde 24 saat haftada 7 gün parasını uzaktan yönetebilen ya da, son günlerde televizyonda gösterilen bir reklam filminde olduğu gibi, cep telefonu aracılığıyla 20 dakikada kredi onayı alan banka müşterilerinin bankaların sanal güzergâhlar haline gelmesinden şikayetçi olmalarını beklemek gerçekçi değildir. Tersine, müşteriler “anında memnuniyet” duygusu yaşamaktadırlar. Dahası, bu tür uzaktan hizmetler bankalara daha ucuza mal olmaktadır. Bankalarda yüz yüze hizmetin

¹ Bkz. University of California Library Statistics. <http://www.slp.ucop.edu/stats/>.

maliyeti sanal hizmet maliyetinden 6-7 kat daha fazladır. Benzeri bir biçimde, kütüphaneden ödünç aldığı bir kitabın süresini cep telefonu aracılığıyla uzatabilen ya da, daha önemlisi, kütüphanedeki veri tabanlarından arama yapabilen ve, örneğin, sevdiği bir albümdeki şarkılardan birini dijital olarak cep telefonuna (Blackberry) aktarıp anında dinleyebilen bir kütüphane kullanıcısının da “anında memnuniyet” duygusu yaşayacağını kolayca tahmin edebiliriz. Kısacası, bu gelişmeleri mutlaka endişe edilmesi gereken bir durum olarak yorumlamamak gerekir.

Belki bazı okuyucular, “ama kütüphaneler banka ya da vergi dairesi değil ki!” diye düşünerek, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak kütüphanelerle bankaların karşılaştırılmasına karşı çıkabilirler. Başta da belirttiğimiz gibi, bir mekân olarak kütüphane çok çeşitli işlevleri yerine getirmektedir. Fakat kütüphanelerin sanal güzergâhlar haline gelmesi bu kurumların değerini azaltmaz. Tıpkı bankaların ağlar aracılığıyla haftada 7 gün 24 saat hizmet vermelerinin bankaların değerini azaltmadığı gibi. Kullanıcı açısından önemli olan, ağ aracılığıyla erişilen kaynakların ve verilen hizmetlerin en az yüz yüze verilen hizmetler kadar kaliteli olmasıdır. Kanımızca ağlar aracılığıyla uzaktan kütüphane kaynaklarına ve hizmetlerine erişiliyor olması kütüphanelerin de değerini kullanıcılar gözünde artırmaktadır. Kullanıcılar kütüphanelerin açık olmadığı saatlerde de kaynaklara erişebilmektedirler. Dahası, basılı ortamda geçerli olan “tek kitap–tek kullanıcı” anlayışı, yani bir bilgi kaynağından belli bir zamanda sadece bir kullanıcının yararlanabilmesi, ağlar aracılığıyla erişilebilen kaynaklar için geçerli değildir. Aynı anda birden fazla kullanıcı, örneğin, bir elektronik dergideki makaleyi okuyabilmekte ya da indirebilmektedir. Tıpkı bankalarda olduğu gibi, kütüphanelerde de ağ aracılığıyla verilen hizmetler yüz yüze verilen hizmetlerden daha ucuza malolmaktadır. Örneğin, Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS) üyesi kütüphane kullanıcılarının elektronik dergilerden indirdikleri bir makale ortalama 1,22 dolara malolmaktadır (Bati, 2006, s. 92). Oysa, aynı makalenin (abonelik ya da lisans ücretleri hariç) fotokopisinin ULAKBİM belge sağlama biriminden sağlanması dört-beş kat daha pahalıya malolmaktadır (Ünal, 2002).

Öte yandan, kütüphaneler çok isteseler bile bazı yüz yüze hizmetleri layıkıyla vermekte zorlanmaktadırlar. Örneğin, çoğu kütüphanede referans masasında sadece bir kütüphaneci görevli olduğundan uzun kuyruklar oluşabilmekte, bunu gören kullanıcılar beklemek yerine hizmet almaktan vazgeçebilmektedirler. Aynı şekilde, yüz yüze verilen kullanıcı eğitimi programlarıyla çok az kullanıcıya erişilebilmektedir. Oysa bu hizmetler Web ortamına taşındığı zaman daha çok sayıda kullanıcıya elektronik posta, sohbet (chat), sanal referans masası gibi değişik uygulamalarla hizmet vermek mümkün hale gelmektedir. Kullanıcılar sanal kütüphane turlarıyla kaynaklar ve hizmetler hakkında kütüphaneye gelmeden bilgi sahibi olmakta, web aracılığıyla kaynakların kullanımıyla ilgili olarak sunulan dersleri (tutorials) izleyebilmektedirler. Sınav dönemlerinde basılı rezerv dermesinde bulunan kaynaklardan sınırlı sayıda kullanıcı yararlanabilmektedir. Oysa elektronik rezerv dermeleri ile aynı anda birden fazla kullanıcıya hizmet sunulabilmektedir.

Kütüphanelerin giderek sanal güzergâhlara dönüşmesiyle ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu gelişmelerden endişe duymak yerine kütüphaneciler ağ aracılığıyla bilgi kaynaklarına ve hizmetlerine erişimi kolaylaştırmaya çalışmalıdırlar. Yukarıda kullanıcı sayılarında ve yüz yüze verilen hizmetlerde gözlenen düşüşe değinmiştik. Bu kullanıcılar birdenbire nereye kayboldular, diye sorulabilir. Kullanıcılar hiç kuşkusuz ağ ortamına taşındılar (Tonta, 2006). Bu bakımdan kütüphanelerin de hizmetlerini hızla ağa taşımaları bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu yapılmadığı takdirde, ne yazık ki, kütüphaneler kullanıcılarını bir daha geri gelmemek üzere kaybetme tehlikesiyle karşılaşacaktır. Çünkü ağ ortamında kütüphaneler artık kullanıcıların bilgi gereksinimlerini karşılayabilecekleri tek seçenek olmaktan çıkmıştır. Kullanıcılar ağ aracılığıyla çok çeşitli kaynaklara anında erişebilmektedirler. Kütüphaneler aynı kalitede bilgi kaynaklarına ve bilgi hizmetlerine ağ aracılığıyla erişim sağlayamadıkları takdirde, kullanıcılar ağ aracılığıyla erişilebilen başka kaynaklara yöneleceklerdir. Aşağıda kütüphanelerin giderek sanal güzergâhlara dönüşmesiyle ilgili gelişmeler daha geniş bir bakış açısıyla irdelenmektedir.

DÜZ DÜNYA VE KÜTÜPHANELER

New York Times gazetesi yazarlarından Thomas Friedman, geçen yıl yayımlanan ve Türkçeye de çevrilen *Dünya düzdür: 21. yüzyılın kısa tarihi* (Friedman, 2006) adlı yapıtında fiber optik kablolar, ağlar, uydular ve İnternet sayesinde dünyanın düzleştiğini, farklı ülkelerde ve kıtalarda yaşayan insanların kolayca birbirleriyle iletişim kurabildiklerini, ortaklaşa iş yapabildiklerini ve küresel düzeyde rekabet edebildiklerini vurgulamaktadır. Dünyanın düzleşmesinin “gezegenimizdeki tüm bilgi merkezlerinin tek bir küresel şebekeye (*network*) bağlanması anlamına geldiği”ni vurgulayan

Friedman, kendisini heyecanlandıran bu gelişmelerin “şaşırtıcı bir refah ve yenilikler çağı”nı başlatabileceğini düşünmektedir (s. 18).

Friedman, küreselleşmeyi üç döneme ayırmaktadır. 1492-1800 yıllarını kapsayan ilk dönemde (Küreselleşme 1.0) ülkeler küreselleşmiş, bu dönemde dünya büyük boydan orta boya küçülmüş, ülkelerin sahip oldukları kas gücü, buhar gücü vs. küresel değişimin esas motorunu oluşturmuştur (s. 19). 1800-2000 yıllarını kapsayan ikinci dönemde ise (Küreselleşme 2.0) çokuluslu şirketler küreselleşmiş, bu dönemde dünya orta boydan küçük boya inmiş, küresel bütünleşmenin itici gücünü pazar ve işgücü için küresel düzeye çıkan çokuluslu şirketler oluşturmuştur. Bu dönemde demiryolları sayesinde ulaşım maliyetleri, kişisel bilgisayarlar, uydular, fiber optik kablolar ve Internet sayesinde de iletişim maliyetleri azalmış, “[m]alların ve bilginin, küresel bir piyasa oluşturmaya yetecek ölçüde kıtadan kıtaya hareket etmesi, ürünlerin ve işgücünün küresel olarak alınıp satılması anlamında gerçek bir küresel ekonominin” doğmasına ve olgunlaşmasına yol açmıştır (s. 19). 2000 yılından bu yana geçen süre kapsayan dönemde (Küreselleşme 3.0) ise bireyler küreselleşmekte, dünya küçük boydan minicik boya dönüşmekte, küreselleşmenin itici gücünü küresel düzeyde işbirliği yapan ve rekabete giren bireyler oluşturmaktadır. “Bireylerin ve grupların bu kadar kolay ve pürüzsüz küreselleşebilmesine olanak veren kaldıraç ise, beygir gücü veya donanım değil, hepimizi kapı komşusu haline getiren küresel fiber optik şebekeyle birlikte yazılımdır, her türden yeni bilgisayar uygulamalarıdır.” (s 20).

Friedman, küreselleşmeye yol açan ve dünyayı düzleştiren on temel “düzleştirici” (flattener) arasında bilgi dünyasında son yıllarda meydana gelen bazı gelişmeleri de saymaktadır. 1989 yılında Microsoft Windows işletim sisteminin piyasaya sürülmesi, 1995 yılında Web sayfalarını görüntülemeye yarayan Netscape Navigator tarayıcısının (browser) geliştirilmesi, farklı mekânlardaki farklı bilgisayarlar üzerinde çalışabilen ortak iş akış yazılımlarının geliştirilmesi ve açık (bedava) kaynak yazılımlarının kalite bakımından ticari yazılımlarla rekabet edebilir duruma gelmesi doğrudan bilgi dünyasıyla ilgili düzleştiricilerden bazılarıdır. Friedman’a göre düz dünya platformunu oluşturan ilk üç gelişme, bireylerin bu platformu kullanarak diğer düzleştiricilerden yararlanabilmelerine olanak sağlamıştır. Taşeronluk, *offshore*, tedarik zinciri, *insourcing*, *in-forming* ve bütün düzleştiricileri dijital, mobil, kişisel ve sanal olarak kullanmamızı sağlayan “steroidler” Friedman’ın çalışmasında ayrıntılı olarak incelenen diğer düzleştiricilerdir (s. 55-172).²

Friedman’ın da vurguladığı gibi, World Wide Web, Netscape ve açık kaynak yazılımları gibi düzleştiriciler, dünyanın neresinde olursa olsun bilgi merkezlerine ağ aracılığıyla bağlanmayı, küresel düzeyde bilgiye erişimi ve bilgi paylaşımını mümkün kılmaktadır. Başka bir deyişle, düz dünyada mesafenin önemi kalmamıştır. Mesafenin ölümü aynı zamanda kütüphanelerin sanal güzergâhlara dönüşmesini de hızlandırmaktadır. Örneğin, Friedman’ın kitabını Kaliforniya Üniversitesi kütüphaneleri kataloğu Melvyl’de (melvyl.cdlib.org) arayan kullanıcılar, bu kitabın üniversitenin Kaliforniya eyaletine dağılmış kampus kütüphanelerinde toplam 13 basılı kopyasının ve CD’lerinin bulunduğunu ve kitabın tam metnine elektronik olarak da erişilebildiğini görmekteydiler. Kitabın ödünç alınabilecek basılı kopyaları da olmasına karşın, birçok kullanıcı açısından -en azından Friedman’ın kitabı için- Kaliforniya Üniversitesi kütüphaneleri artık sanal bir güzergâhtır. Kullanıcılar kütüphaneye gitmeye ve bu kitabı ödünç almaya gerek kalmaksızın, kitabın tam metnini evlerinden, yurtlarından, iş yerlerinden vs. kolayca kendi bilgisayarlarına indirebilirler. Dahası, kitabın tam metnine çevrimiçi olarak erişen kullanıcılar kitap süresi uzatma ya da iade etme gibi sorunlarla da uğraşmak zorunda kalmayacaklardır.

Friedman’ın kitabının tam metnine çevrimiçi erişim sağlayamayan kütüphanelerin kullanıcıları açısından ise mesafe henüz ölmemiş, kütüphaneler sanal güzergâhlar haline gelememiştir. OCLC’nin Open WorldCat toplu kataloğu (www.worldcatlibraries.org) üzerinde yapılan aramada Friedman’ın kitabının basılı kopyasının Türkiye’de sadece Adana’daki Amerikan Hava Üssü Kütüphanesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Seçenek olsaydı, Friedman’ın kitabına erişmek isteyen ülkemizdeki kullanıcılar da “mekân olarak kütüphane”nin bulunduğu Adana’yı değil, nerede olursa olsun bu kitaba çevrimiçi erişim sağlayan kütüphaneyi buldukları yerden sanal olarak ziyaret etmeyi tercih ederlerdi.

² Bu çalışmanın amacı, Friedman’ın yapıtında geçen düzleştiricileri ayrıntılı biçimde incelemek ya da yapıtın tamamını özetlemek değildir. Ancak okuyucular için son yıllarda yaşadığımız gelişmeleri Friedman’ın bakış açısıyla gözden geçirmek, bu gelişmelerin bilgi dünyasındaki yansımaları üzerinde düşünmek son derece yararlı bir alıştırma olabilir.

Bazı üniversite kütüphanelerinin (Bilkent, Hacettepe, ODTÜ) kataloglarında yapılan aramalarda da Friedman'ın kitabına erişilememiştir. Üniversitelerimiz dünyanın düz olduğundan henüz habersiz görünmektedirler. Kuşkusuz, ilgili yayın ısmarlanmış ama işlemleri henüz bitmediği için rafa çıkmamış da olabilir. Nedeni ne olursa olsun, denediğimiz kütüphane kataloglarının, kendi dermelerinde olmasa bile, Friedman'ın kitabıyla ilgili hiç bir bilgi sunmamaları büyük eksikliklerdir. Oysa, en azından, bu kitapla ilgili bibliyografik bilgilere Amazon.com, Google gibi kaynaklardan erişilebilir, gerekirse kullanıcı için elektronik bir kopyasının hemen ısmarlanabileceği ya da başka basılı kopyasının başka kütüphanelerden sağlanabileceği söylenebilirdi. Kütüphaneler kitabın basılı kopyasına henüz sahip olmasalar bile, kütüphanenin abone olduğu elektronik dergilerde Friedman'ın kitabıyla ilgili olarak yayımlanan tanıtım/eleştiri yazılarının varlığına kataloglarda işaret edebilirlerdi.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere, kütüphaneler henüz “düz dünya” mantığıyla hareket etmemektedir. Kütüphaneler, ağlar aracılığıyla kolayca diğer kütüphanelere, Amazon.com'a ya da Google'a bağlanarak aranan kitapla ilgili en azından bibliyografik bilgi sunmak yerine, “sıfır sonuç” bildirmeyi yeğlemektedir. Oysa Friedman'ın kitabını Amazon.com'da arayan kullanıcılar kitapla ilgili ayrıntılı bilgilere, tanıtım yazılarına, yazarın diğer kitaplarıyla ilgili bilgilere erişebilmekte, “Inside the Book” hizmetinden yararlanarak kitabın içindekiler sayfasını görebilmekte, belli bir bölümünü çevrimiçi okuyabilmekte, kitap içinde arama yapabilmekte, kitabın konkordansını ve bazı terimlerin hangi bağlamlarda geçtiğini görebilmekte, metin istatistiklerini inceleyebilmekte, isterse kitapla ilgili kendi görüş ve önerilerini yazabilmekte, kitabı satın almaya karar verdiği takdirde çevrimiçi kopyasını hemen indirip okuyabilmektedir. Friedman'ın kitabını Google arama motorunda arayan kullanıcılar ise yazarın web sayfasına, kitapla ilgili olarak *New York Times* gazetesi ve *New York Review of Books* ve *Wired* dergilerinde yayımlanan eleştiri yazılarına, yayınevinin (Farrar, Straus and Giroux) tanıtım yazısına, Wikipedia (en.wikipedia.org) maddesine ve NTVMNSNBC televizyonunda yazarla yapılan bir görüşmenin ücretsiz video görüntülerine erişebilmektedirler (Tonta, 2006).

Amazon.com halen dünyadaki en büyük sanal kitap (CD, DVD, vd.) satıcısıdır. Google'da günde yaklaşık bir milyar arama yapılmaktadır. Google ya da Amazon.com en sık ziyaret edilen sanal güzergâhlar arasındadır. Kütüphanelerin kaynaklarla ilgili sundukları bilgi miktarı Amazon.com ve Google tarafından sunulan bilgi zenginliği ile karşılaştırıldığında durum daha da endişe vericidir. Kullanıcıları başarısızlığa uğratmak ve elleri boş göndermek yerine, aynı tarama eş zamanlı olarak pekala Amazon.com ya da Google'da yapıлып, kullanıcılar bilgilendirilebilir. Nitekim bunu yapan kütüphane katalogları mevcuttur (Dempsey, 2005a). Kütüphaneler kaynaklar hakkında Amazon.com ya da Google kadar bilgi sunmadıkları takdirde düz dünyada sanal güzergâh olamama tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirler. Ziyaret ettikleri kütüphanelerin web sitelerinde başarısızlığa uğrayan kullanıcılar bir süre sonra bu siteleri ziyaret etmekten vazgeçebilir ve kütüphaneleri tamamen atlayabilirler.

Kütüphanelerin sanal güzergâhlar olmayı “hak etmeleri” gerekmektedir. Geçmişte kütüphaneler “ister al, ister alma” mantığıyla hareket etmekteydiler. Bilgi gereksinimi olan kullanıcılar “mekân olarak kütüphane”ye gitmek zorundaydılar. Oysa düz dünyada kütüphaneler artık bilgi gereksinimlerinin karşılandığı tek seçenek olmaktan çoktan çıktı. Kullanıcılar Amazon.com ve Google gibi başka web sitelerini ziyaret ederek bilgi gereksinimlerinin çoğunu kolayca karşılayabilmektedirler.

Dempsey (2006, 2005b) içinde yaşadığımız dönemi “Amazoogle” çağı olarak adlandırmakta ve kütüphanelerin de en az Amazon.com ve Google kadar bilgi kaynaklarına ve bilgi hizmetlerine ağ aracılığıyla erişim sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Kullanıcılar açısından Amazoogle yaklaşımı merkezileşme sağlamaktadır. Örneğin, OCLC'nin Google ile ortaklaşa geliştirdiği Open WorldCat uygulaması aracılığıyla kullanıcılar aradıkları kaynakların hangi OCLC üyesi kütüphanelerde bulunduğunu tek bir aramayla saptayabilmektedirler. Ancak kütüphanelerimiz kendi kaynaklarına ilişkin tüm bibliyografik bilgileri OCLC Open WorldCat kataloğuna henüz aktaramamışlardır. Bu nedenle ilgili katalogda yapılan taramalarda ülkemizdeki kütüphanelerde bulunan ve “kopya kataloglama” bilgileri OCLC'den alınan kaynaklara ilişkin bilgiler bulunmakta, ancak Türk kütüphanecileri tarafından “özgün kataloglama” yapılan (ve muhtemelen sadece bizim kütüphanelerimizde bulunan) kaynaklarla ilgili bilgilere erişilememektedir.

Öte yandan, Amazoogle yaklaşımı bilgi kaynaklarıyla ilgili hem bibliyografik bilgilere hem de ilgili kaynakların tam metinlerine ağ aracılığıyla erişim sağlanmasını gerektirmektedir. Günümüzde 100'den fazla kütüphane, dermelerini ve veri tabanlarını Google Scholar'ın (scholar.google.com) örümceklerine açarak bibliyografik ve tam metin bilgi kaynaklarının dizinlenmesini sağlamış ve bu kaynakları daha

büyük kullanıcı gruplarının kullanımına sunmuşlardır (Tonta, 2006). Benzeri bir şekilde, Google'ın bazı yayıncılar ve kütüphanelerle ortaklaşa geliştirdiği Google Book Search (books.google.com) hizmeti kitapların tam metinlerinde arama yapmaya olanak vermektedir.³

Friedman'ın da vurguladığı gibi, gezegenimizdeki tüm bilgi merkezlerinin tek bir küresel ağa bağlanması son derecede heyecan vericidir. Ancak, yukarıda anılan bazı öncü uygulamalar dışında, henüz tüm kütüphaneler tek bir küresel ağa bağlı olmadığı gibi, içerikleri de ağ aracılığıyla erişime açık değildir. Dahası, kütüphanelerin sundukları hizmetlerin de mümkün olduğunca ağ ortamına taşınması gerekmektedir. Dempsey (2005b, 2005c) kütüphanelerin bilgi kaynaklarını ve hizmetlerini Web'e taşımalarını "kütüphanenin düzleşmesi ve ters yüz edilmesi" olarak adlandırmaktadır.

TERS YÜZ KÜTÜPHANE

Birkaç yıl öncesine kadar kütüphanelerin bilgi kaynaklarını kullanmak ve hizmetlerinden yararlanmak isteyen kullanıcılar mutlaka "mekân olarak kütüphane"ye gelmek zorundaydılar. Ancak dünyanın düzleşmesiyle, yani Internet'le birlikte bu durum tamamen değişti. Düz ağ dünyasında sistemlerle birlikte ağla bütünleşen kullanıcıların araştırma ve öğrenme davranışları da değişmeye başladı (Dempsey, 2006). Dempsey, teknolojinin araştırma ve öğrenme üzerine doğrudan etkisinin kütüphane sistemleri ve hizmetleri üzerine olan etkisinden daha büyük olacağını öngörmektedir. Bu nedenle kütüphanelerin kısa dönemde kullanıcıların olduğu yere, yani ağa taşınmaları ve kullanıcıların iş akışları etrafında hizmetler geliştirerek kullanıcıların bulunduğu çevrelerdeki içerik ve hizmetleri desteklemeleri gerekmektedir. Kütüphanelerin bunu yapabilmeleri için ise "içlerinin dışına çıkarılması" yani "ters yüz" edilmesi gerekmektedir. "Ters yüz kütüphane" kütüphanelerin kullanıcıların iş akışlarının bir parçası olmasıyla mümkündür.

Kütüphanelerin kullanıcıların iş, öğrenme, seyahat ve yaşam akışlarının bir parçası olabilmeleri için kütüphane ortamındaki kaynak ve hizmetleri (kataloglar, lisanslı dermeler, kurumsal arşivler, sanal referans, elektronik rezerv, elektronik belge sağlama vb. gibi) kullanıcıların ortamlarına taşınmaları gerekmektedir (Dempsey, 2006). Düz dünyada kütüphaneler ve kullanıcı ortamlarının çeşitliliği Şekil 1'de verilmektedir.

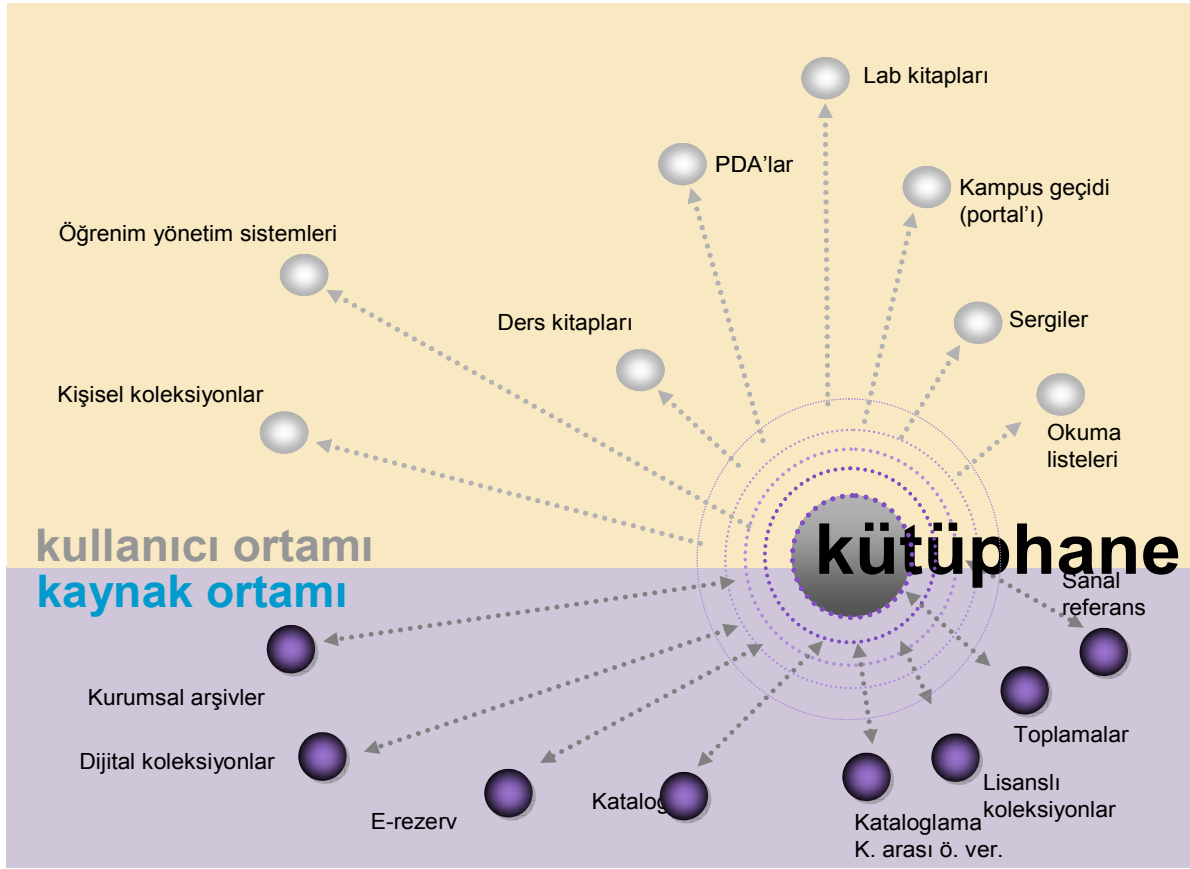
Kullanıcılar günlük iş akışlarında ders ya da okuma listeleri hazırlamak, kişisel dermelerini oluşturmak, okuma listelerinde verilen kaynakların tam metinlerine erişmek vb. gibi çok değişik ortamlarda kütüphane kaynaklarına ve hizmetlerine erişmek istemektedirler. Bunun geleneksel çözümü kullanıcıların bu gereksinimlerini karşılamak için kütüphaneye gelmeleridir. Düz dünyadaki çözümü ise kütüphanenin kullanıcıların bulunduğu ağ ortamlarının bir parçası olması, yani kütüphanenin içinin dışına çıkarılması, ters yüz edilmesidir.

Kuşkusuz, ters yüz kütüphane kavramını gerçekleştirmek kolay değildir. Başarılı bir "düzleştirme" için kütüphane, örgütteki veri, hizmet ve yenilikleri çeşitli düzeylerde birleştirerek sistem bazında etkili olması gerekir. Kütüphanenin kullanıcının bulunduğu her ortam için farklı hizmet platformlarıyla çalışması ve bu platformları etkin bir biçimde birleştirmesi gerekir. Kütüphanelerin değeri kullanıcının iş akış ortamlarında yer alıp almamasıyla ölçülecektir (Dempsey, 2005b, 2005c). Bu platformlar kişisel dijital yardımcılar (PDA) ya da Blackberry gibi gelişmiş bilgisayar/cep telefonu donanım/yazılımı olabileceği gibi, bu tür donanım ve alt yapı üzerinde çalışan WebCT, Blackboard gibi öğrenim yönetim sistemleri ya da EndNote gibi kişisel kaynakça yönetim (reference manager) yazılımları olabilir.

Görüldüğü gibi, kütüphane kaynak ve hizmetlerinin ters yüz edilmesi, yani kullanıcıların iş akış ortamlarıyla bütünleştirilmesi, kütüphanelerin sanal güzergâha dönüşmesi anlamına gelmektedir. Kütüphanelerin sanal güzergâhlara dönüşmesi için "dikey silo" uygulamasına son verilmelidir (Dempsey, 2006). Yani her kütüphanenin kaynaklarını kendi başına harcayarak ayrı derme oluşturması yerine veriler birleştirilmeli, ancak uygulamalar ayrılmalıdır. Kütüphaneler metadata hazırlamada işbirliği yapmalı, hazırlanan metadata Açık Arşivler Girişimi Metadata Harmanlama Protokolü (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting) ile harmanlanabilmelidir. Kütüphanelerin sahip olduğu metadata ve tam metin bilgi kaynakları mümkün olduğunca Google Scholar, OAIster gibi arama motorlarının örümceklerine açılmalıdır. Kütüphanelerde iş akışı değiştirilmeli, şimdiki "Sağla-Katalogla-Rafa Koy" yaklaşımı yerine "Sağla-Mevcut Metadata ile Rafa

³ Yazarlar Birliği'nin Google'ın Google Print adıyla da bilinen bu girişimini durdurmak için geçen yıl açtığı dava henüz sonuçlanmamıştır. Konuyla ilgili bir kaynakça için bkz. Bailey (2005).

Koy-Metadate Geliştirme Sürecini Başlat” yaklaşımı benimsenmeli, “mükemmel” bibliyografik kayıtlar oluşturmak yerine, kaynaklarla ilgili metadate yayıncılardan geldiği şekliyle kabul edilmeli ve kaynaklar hemen kullanıcıya sunulmalıdır (Dempsey, 2005b, 2005c, 2006; Tonta, 2006).

Şekil 1. Düz Dünyada Kütüphaneler (Kaynak: Dempsey, 2006).

Kütüphaneler web bilgi uzayında birer sanal güzergâh olmalıdır. Bu da kurum içinde, kurumlar arasında ya da üçüncü parti bilgi sağlayıcılar arasında derin bir işbirliği geliştirmek yoluyla gerçekleştirilebilir. Şimdiki gelişme biçimi, yani kütüphanelerin dikey silolar halinde örgütlenmesi sürdürülemez (Dempsey, 2006). Kullanıcılar kütüphanelerden, tıpkı Amazon.com ya da Google'dan yararlandıkları gibi, bütün bilgi gereksinimlerini karşılayabilecekleri tek durak ya da güzergâh (one stop shopping) olarak yararlanmak istemektedirler. Ancak bu güzergâhlar tek bir kaynak ya da hizmetle (one shop stops) sınırlı olmamalı, ağ aracılığıyla erişilen kaynak ve hizmetler zenginleştirilmelidir (Dempsey, 2006, 2005b). Aksi takdirde aradıklarını bulamayan kullanıcılar bu sanal güzergâhlara (duraklara) uğramaya, kütüphanelerin kaynaklarını ve hizmetlerini kullanmaya ihtiyaç duymayacaklardır. Sanal güzergâh olma işlevini layıkıyla yerine getiremeyen kütüphaneler ise atıl kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır.

SONUÇ

“Bulduklarımız kim olduğumuzu belirlemektedir” (Morville, 2005). Sorun herhalde bulmak istediklerimizi nerede aradığımızda düğümlenmektedir. Düz dünyada giderek kullanıcılar bulmak istediklerini Web’de aramaktadırlar. Kullanıcıların ne aradıkları önemli değildir. Aranılan şey paket pizza ısmarlanabilecek en yakın adres, satın alınmak istenen bir şarkının MP3 dosyası, Amazon.com’dan tam metnini indirerek hemen okumak istediğiniz bir kitap ya da izlemek istediğiniz bir film olabilir. Kullanıcıların Web’de ne kadar farklı bilgiler aradıklarını anlamak için düz dünyanın tek kütüphanesi olmayı hedefleyen Google’ın sunduğu çeşitli hizmetlere bakmak yeterlidir (Google Scholar, Images, Groups, Maps, News, Video, Earth, Book Search, Blog Search, Answers, Froogle, ve diğerleri).

Kuşkusuz kütüphanelerde bulduklarımız da büyük ölçüde kim olduğumuzu belirlemektedir. Halen (belki de “hâlâ” demek gerek) ağda olmayan ama sadece geleneksel kütüphaneler aracılığıyla erişilebilen çeşitli bilgi kaynakları ve sadece kütüphaneler tarafından sunulan çeşitli bilgi hizmetleri

bulunmaktadır. Ama artık geleneksel kütüphaneler bilgi arayan kullanıcıların uğradıkları ilk duraklar değildir. Bilgi arayan kullanıcıların neredeyse tamamı ilk durak olarak Google arama motorunu denemektedirler. Kütüphaneler istedikleri kadar Web'de bulunanlardan daha iyi bilgi kaynaklarına sahip olsunlar, istedikleri kadar daha doyurucu hizmetler sunsunlar, bütün bunları ağ aracılığıyla yapamadıkları takdirde varlıklarını duyurmakta zorlanacaklardır.

Sonuç olarak, kütüphanelerin ağ ortamında vazgeçilmez sanal güzergâhlar olabilmeleri için, kaynak ve hizmetler hızla ağa taşınmalı, bunun için gereken yeniden yapılanma gerçekleştirilmelidir. Kütüphanelerin sanal güzergâhlara dönüşmeleri düz dünyada ayakta kalmalarının olmazsa olmaz koşullarından biridir. Ancak sanal güzergâh olarak örgütlenen kütüphaneler, kullanıcıların iş, öğrenme, seyahat ve yaşam çevrelerinde daha etkin rol oynayabilirler. Bu dönüşümün çalışmanın başında değindiğimiz "mekân olarak kütüphane" metaforlarını da sessizce değiştirmesi beklenmelidir. Ama yeni metaforların ne olacağını tahmin etmek kolay gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

- Bailey, C.W. (2005, October 24). Scholarly Electronic Publishing Weblog: The Google Print controversy: a bibliography. Çevrimiçi. 1 Nisan 2006 tarihinde <http://www.escholarlypub.com/digitalkoans/2005/10/25/the-google-print-controversy-a-bibliography/> adresinden erişildi.
- Batı, H. (2006). Elektronik bilgi kaynaklarında maliyet-yarar analizi: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi üzerine bir değerlendirme. (Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi.) Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dempsey, L. (2006 February). The (digital) library environment: Ten years after. *Ariadne*, No. 46. Çevrimiçi. 30 Mart 2006 tarihinde <http://www.ariadne.ac.uk/issue46/dempsey/intro.html> adresinden erişildi.
- Dempsey, L. (2005a, September 2). Lorcan Dempsey's weblog on libraries, services, and networks: Amazoogole in the catalog(ue). Çevrimiçi. 30 Mart 2006 tarihinde <http://orweblog.oclc.org/archives/000790.html> adresinden erişildi.
- Dempsey, L. (2005b, July 5). The inside out library: libraries in the age of Amazoogole. (presentation slides). *LIBER 34th Annual Conference: Pre-conference on 'Converging and Dissolving the University Library'. 5 July 2005, University Library of Groningen, the Netherlands*. Çevrimiçi. 31 Mart 2006 tarihinde www.oclc.org/research/presentations/dempsey/liber.ppt adresinden erişildi.
- Dempsey, L. (2005c, October 19). The Library and the network: Flattening the library and turning it inside out. (presentation slides). *Access 2005 Conference, 19 October 2005, Edmonton, Alberta, Canada*. Çevrimiçi. 31 Mart 2006 tarihinde <http://www.oclc.org/research/presentations/dempsey/edmonton.ppt> adresinden erişildi.
- Friedman, T.L. (2006). *Dünya düzdür: 21. yüzyılın kısa tarihi*. (çev. Levent Cinemre). İstanbul: Boyner Yayınları.
- Kohl, D. (2006). Where's the library? (Editorial). *The Journal of Academic Librarianship*, 32(2): 117-118.
- Kyrillidou, M. ve Young, M. (eds.). (2005). *ARL statistics 2003-04: A compilation of statistics from the one hundred and twenty three members of the Association of Research Libraries*. Washington, D.C.: ARL. Çevrimiçi. 30 Mart 2006 tarihinde <http://www.arl.org/stats/pubpdf/arlstat04.pdf> adresinden erişildi.
- Kyrillidou, M. ve Young, M. (eds.). (2004). *ARL statistics 2002-03: A compilation of statistics from the one hundred and twenty three members of the Association of Research Libraries*. Washington, D.C.: ARL. Çevrimiçi. 30 Mart 2006 tarihinde <http://www.arl.org/stats/pubpdf/arlstat03.pdf> adresinden erişildi.
- Morville, P. (2005). *Ambient findability*. Sebastopol, CA: O'Reilly.
- Tonta, Y. (2006). Bilgi yönetiminde son gelişmeler: Amazoogole, işbirliği ve açık erişim. (Sunuş slaytları) *Akademik Bilişim '06, 9-11 Şubat 2006, Gaziantep*. Çevrimiçi. 31 Mart 2006 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-ab-2006-bilgi-yonetiminde-son-gelistmeler.pdf> adresinden erişildi.
- Tonta, Y. ve Ünal, Y. (2006). The impact of electronic journals on document delivery services. (bildiri) *ELPUB 2006, the 10th International Conference on Electronic Publishing, 14-16 June 2006, Bansko, Bulgaria*. Çevrimiçi. 27 Mart 2006 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/tonta-unal-elpub2006.pdf> adresinden erişildi.
- TÜBİTAK. (2005). *TÜBİTAK Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi 2004 Yılı Faaliyet Raporu*. Çevrimiçi. 27 Mart 2006 tarihinde <http://www.ulakbim.gov.tr/hakkimizda/faaliyet/faaliyet2004.pdf> adresinden erişildi.
- Ünal, Y. (2002). Belge sağlamanın maliyet analizi: ULAKBİM örneği. (Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi.) Hacettepe Üniversitesi, Ankara.